

การศึกษาภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านสู่นวัตกรรมชุมชน
กรณีศึกษาตำบลคอแลน อำเภอบุนทรริก จังหวัดอุบลราชธานี
The study of local herbal wisdom for community innovation:
a case study of Kholaen Sub-district Buntharik District Ubon Ratchathani

ศิริวรรณ ประสพสุข
Siriwan Prasopsuk
สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
Arts Program in Thai Language
Faculty of Humanities and Social Sciences
Siriwan.P@ubru.ac.th

Received: January 30, 2023

Revised: April 26, 2023

Accepted: August 24, 2023

บทคัดย่อ

การศึกษาภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้าน กรณีศึกษาตำบลคอแลน อำเภอบุนทรริก จังหวัดอุบลราชธานี มุ่งเน้นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เพื่อเก็บรวบรวมตำรับยาสมุนไพรที่ใช้ตามแนวชายแดนในตำบลคอแลน อำเภอบุนทรริก จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งผู้วิจัยสามารถรวบรวมสมุนไพรพื้นบ้านได้ 62 ชนิด จำแนกตำรับยาไปตามอาการหรือโรคแต่ละโรคได้ 40 ตำรับยา ได้แก่ ยาเคี้ยว 1 ตำรับ ยาตอง 2 ตำรับ ยาทา 2 ตำรับ ยานวด 2 ตำรับ ยาใช้กับสัตว์ 2 ตำรับ ยาฝน 3 ตำรับ ยาดำ 4 ตำรับ ยาเป่า 5 ตำรับ และยาต้ม 19 ตำรับ อีกทั้งยังได้มีส่วนร่วมกับชุมชนพัฒนาต้นแบบนวัตกรรมสมุนไพรพื้นบ้าน จำนวน 5 ตำรับ ได้แก่ ตำรับยาแก้ไข้ ตำรับยาแก้โรคปอด ตำรับยาเพิ่มน้ำนม ตำรับยาแก้ปวดข้อ และตำรับยาแก้โรคริดสีดวง เพื่อให้คนในชุมชนได้พัฒนาต่อยอดสมุนไพรในท้องถิ่นซึ่งมีฐานะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนให้สามารถคงอยู่สืบไป

คำสำคัญ: นวัตกรรมชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น สมุนไพรพื้นบ้าน ชุมชนชายแดน

Abstract

The study of local herbs was undertaken by using a participatory action approach. The purpose of this research was to gather the wisdom of using local herb plants as the remedies for diseases in Kholaen Sub-district of Buntharik District, Ubon Ratchathani. It was found that there were 62 herbs, categorized to 40 Thai folk pharmacopeias on their medicinal properties. They were 1 recipe of chewable tablets, 2 recipes of herb infused spirits, 2 recipes of ointment, 2 recipes of liniment, 2 recipes of veterinary medicines, 3 recipes of grinding herbal medicines, 4 recipes of pulverizing herbal medicines, 5 recipes of herbal spray and 19 recipes of herbal medicines. The researcher had worked with people from the

border communities, and found 5 recipes: relief of fever, pneumonia, breast milk, joint pain and hemorrhoid. The participation was to pass on the local herbs as the communal heritage to the next generation.

Keywords: community innovation, local wisdom, local herb plants, border community

บทนำ

การศึกษาสมุนไพรของแพทย์แผนไทยในประเทศไทยนั้น เป็นการศึกษาอย่างกว้างขวาง เนื่องจากประเทศไทยมีชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่หลายกลุ่ม และวิถีชีวิตของกลุ่มเหล่านี้ยังคงผูกพันอยู่กับการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้านที่อยู่ตามธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์และวัฒนธรรมใช้แตกต่างกัน และลักษณะการรักษาของแพทย์แผนไทยจะเป็นการประดิษฐ์นวัตกรรมจากสมุนไพรเพื่อใช้รักษาคนไข้ ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่า ชาวอีสานเองก็มีความคิดความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาโรคที่หลากหลาย ซึ่งชาวอีสานมีความเชื่อว่าสาเหตุของการเกิดโรคร้ายไข้เจ็บนั้นเกิดจากสิ่งที่ไม่เป็นธรรมชาติ ได้แก่ ผีฟ้า ผีแถน อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ชาวอีสานจึงให้ความสำคัญกับผีมากเพราะผีผูกพันอยู่กับการดำเนินชีวิต พอแรกเกิดชีวิตก็ผูกพันกับผี คือ มีพิธีกรรมสู่ขวัญเด็กแรกเกิด ความเชื่อเกี่ยวกับผีนั่นผสมผสานเข้ากับความเชื่อในพระพุทธศาสนาจนแทบจะแยกกันไม่ออก เมื่อเจ็บป่วยชาวอีสานจะพิจารณาลักษณะอาการของโรคที่เป็นออกเป็น 2 ลักษณะ คือ โรคที่ความเจ็บป่วยเกิดจากจากธรรมชาติ ต้องหายมารักษาซึ่งอาจได้จากสมุนไพรที่มีอยู่ทั่วไปหรือยาจาก แพทย์แผนปัจจุบัน แต่ถ้าไม่ใช่โรคที่เกิดจากธรรมชาติก็เกิดจากการกระทำของภูติผี ก็จะรักษากับ หมอธรรม ซึ่งก็คือผู้เรียนมนต์หรือคาถาอาคมแล้วปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม ซึ่งสอดคล้องกับโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และยงค์ดี ตันติปิฎก (2539) กล่าวว่า ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดโรคร้ายไข้เจ็บของชาวอีสานประกอบขึ้นด้วยเหตุ 2 ประการ คือ ประการแรก ชาวอีสานเชื่อว่าการเกิดโรคร้ายไข้เจ็บ เกิดจากสรรพสิ่งทางกายที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมของสิ่งมีชีวิตและวัตถุต่าง ๆ และประการที่สอง โรคร้ายไข้เจ็บที่เกิดขึ้นจากสิ่งเหนือธรรมชาติต่าง ๆ ที่กำหนดบทบาทความเป็นไปของชีวิตและสังคม อำนาจเหล่านี้จะทำหน้าที่คุ้มครองรักษาให้สิ่งต่าง ๆ ให้ดำเนินไปอย่างถูกต้องดังนั้นการรับรู้สาเหตุของการเกิดโรคของชาวอีสานจึงไม่ได้มีเพียงสาเหตุเดียว แต่มาจากหลาย ๆ สาเหตุ การเจ็บป่วยในแต่ละสังคมย่อมมีแนวคิดในการอธิบายสาเหตุของการเกิดโรคตลอดจนแสวงหาการรักษาโรคที่แตกต่างกันไป ดังเช่นกรรณา จันทุม และกัลยารัตน์ กำลังเหลือ (2017) ได้ศึกษาการรักษาโรคสมุนไพรตำรับยาของหมอพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ในตำบลนาผาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ พบตำรับยาโบราณและวิธีการรักษาด้วยยาสมุนไพรมีทั้งการต้มดื่ม การฝนทา การอบสมุนไพร และการศึกษารังนี้พบตำรับยาสมุนไพรในท้องถิ่นไม่น้อยกว่า 40 ชนิด

ตำบลคอแลน อำเภอบุนทรวิจิตร จังหวัดอุบลราชธานี เป็นหนึ่งอำเภอที่ภูมิประเทศเป็นป่าเขาที่สูงชัน มีลักษณะเป็นป่ากรบมีเขาชัน และอยู่ห่างไกลจากตัวอำเภอเมืองอุบลราชธานี วิถีชีวิตของชุมชนจึงมีลักษณะเลี้ยงชีพด้วยการพึ่งพาตัวเองจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และหาของป่า เมื่อเวลาเจ็บไข้ รู้สึกไม่สบายเพราะโรคหรือเหตุอื่นชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนจะใช้วิธีรักษาโรคด้วยการพึ่งพาตัวเองจากหมอชาติที่เป็น

ชาวบ้านที่มีความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค โดยถ่ายทอดความรู้ในการรักษาสืบทอดกันมาช้านาน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านดังกล่าวอยู่ในแวดวงของผู้รู้ ที่มีลักษณะค่อนข้างจำกัด และแม้ว่าที่ตั้งของชุมชนจะมีแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ยังคงขาดการนำมาใช้พัฒนาเป็นนวัตกรรมสินค้าของชุมชนให้สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน

ผู้วิจัยจึงเกิดแนวความคิดในการสร้างนวัตกรรมเพื่อชุมชน โดยการพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การถ่ายทอดงานวิจัยสู่ชุมชนนำนวัตกรรมไปสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ต้นแบบ และให้คนในชุมชนตระหนักถึงการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเกี่ยวกับตำรับยาสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคให้คงอยู่ในชุมชนสืบต่อไป อีกทั้งเพื่อให้ชุมชนเกิดความหวงแหนและภาคภูมิใจในภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของคนในชุมชน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาโรคของชุมชนในตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี
2. เพื่อพัฒนาต้นแบบนวัตกรรมชุมชนในตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านสู่วัฒนธรรมชุมชนกรณีศึกษาตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยเน้นการวิจัยภาคสนาม และให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษารวบรวมภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้าน เพื่อให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน การวิจัยนี้เป็นการวิจัยที่มีการบูรณาการในหลายศาสตร์สาขา โดยผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Methods) แบบมีส่วนร่วม (PAR-Participatory Action Research) และการวิจัยทางคติชนวิทยา (Folk lore Research) โดยมีการดำเนินการวิจัย 4 ระยะ ดังนี้

1. ระยะก่อนการวิจัย (Pre-research Phase)

1.1. ขั้นการสำรวจ

1.1.1 สำรวจข้อมูลและแนวทางในการจัดเก็บข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพรจากหนังสือคู่มือการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของสถาบันวัฒนธรรมศึกษา (สำนักมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม) ของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม

1.1.2 สำรวจข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนในตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี จากเอกสาร หนังสือ และรายงานการวิจัย

1.1.3 วางแผนการจัดเก็บรวบรวมภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนในตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริกจังหวัดอุบลราชธานี โดยการประสานงานกับผู้นำชุมชน

1.2 ขั้นการคัดเลือกข้อมูล

1.2.1 คัดเลือกผู้บอกข้อมูล ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้นำพิธีกรรม ของชุมชน ในตำบลคอแลนอำเภอเดชอุดมจังหวัดอุบลราชธานี ที่มีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้านในด้านต่าง ๆ จำนวน 20 คน

1.2.2 นำข้อมูลที่ได้มาจัดกลุ่ม เพื่อนำเสนอให้เห็นเป็นกลุ่มข้อมูลที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

1.2.3 กำหนดวันและเวลาเพื่อลงพื้นที่เก็บข้อมูล

1.3 ขั้นการศึกษาชุมชน

ผู้วิจัยทำการสำรวจข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนในตำบลคอแลน อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี โดยรวบรวมข้อมูลและสำรวจข้อมูลจากการสอบถามและศึกษาบริบท ของชุมชน

1.4 ขั้นการคัดเลือกชุมชน

1.4.1 คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลจากผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ มีความสามารถในภูมิปัญญา แต่ละด้าน ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน หมอยา ผู้นำกลุ่มอาชีพ ผู้นำพิธีกรรม ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากคน ในชุมชน

1.4.2 สอบถามข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพรจากปราชญ์พื้นบ้าน ผู้นำพิธีกรรม ที่มีความรู้ เกี่ยวกับสมุนไพร

1.5 ขั้นการเตรียมตัวศึกษาภาคสนาม

1.5.1 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research)

1.5.2 สำรวจบริบทชุมชนเบื้องต้น เช่น สภาพทั่วไปของชุมชน วัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น

1.5.3 กำหนดช่วงเวลาในการเก็บข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลหลัก เครื่องมือและอุปกรณ์ในการเก็บ ข้อมูลให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่

1.5.4 การเตรียมคนเพื่อเป็นทีมนักวิจัยชุมชนในการเก็บข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้าน ของชุมชนในตำบลคอแลน อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1) คัดเลือกผู้ช่วยนักวิจัยโดยคัดเลือกนักศึกษาที่กำลังศึกษาในระดับปริญญาตรี หรือคนในพื้นที่ตำบลคอแลนอำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานีที่มีความสามารถใช้ภาษาท้องถิ่นในการ สื่อสารได้ดีและมีประสบการณ์ในการลงพื้นที่ภาคสนามได้

(2) คัดเลือกนักวิจัยไต้หวันผู้มีจิตอาสาดำเนินกิจกรรมร่วมกับผู้วิจัยและชาวบ้าน อันเป็นการพัฒนาศักยภาพกำลังคนให้สามารถพัฒนาศักยภาพของบุคลากรในชุมชน

(3) จัดอบรมให้ความรู้เรื่องการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามแก่ผู้ช่วยนักวิจัยและ นักวิจัยไต้หวันเป็นระยะเวลา 1 เดือน เพื่อเตรียมความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยและสร้างความเข้าใจใน บทบาทหน้าที่ของนักวิจัย ตลอดจนการเรียนรู้หลักในการสร้างสัมพันธ์กับชุมชน ได้แก่ การสัมภาษณ์ อย่างมีโครงสร้าง และการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง เพื่อสัมภาษณ์ปราชญ์พื้นบ้านหมอยา ผู้นำพิธีกรรม ผู้นำกลุ่มอาชีพ ผู้รู้ และผู้ที่เกี่ยวข้องด้านภูมิปัญญาสมุนไพร

2. ระยะของการวิจัย (Research Phase)

2.1 จัดเวทีชุมชนเพื่อกล่าวถึงปัญหาและความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการบริหารจัดการภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้าน ตลอดจนการอนุรักษ์ สืบสาน และสร้างสรรค์ภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่สืบไป โดยเวทีนี้จะได้นักวิจัยไต่ถามผู้ที่มีจิตอาสาในการดำเนินกิจกรรมร่วมกับทีมนักวิจัยและชาวบ้าน

2.2 ชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยแก่ชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน หมอยา ผู้นำพิธีกรรม ผู้นำชุมชน ผู้รู้ในชุมชนตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสนทนากลุ่มแบบเจาะจงรวมทั้งคำแนะนำต่อ ๆ กันไป

2.3 เก็บข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านในเชิงลึก โดยเฉพาะในรายละเอียดที่ยังไม่ครบถ้วนหลังผ่านการจัดสนทนากลุ่ม โดยการสัมภาษณ์ปราชญ์พื้นบ้าน หมอยา ผู้นำพิธีกรรม ผู้นำกลุ่มอาชีพ ผู้รู้ และผู้ที่เกี่ยวข้องด้านภูมิปัญญาสมุนไพรซึ่งผู้วิจัยจะถ่ายภาพเก็บข้อมูลบันทึกเสียง และบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างละเอียด พร้อมทั้งตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้ในแต่ละครั้ง

3. ระยะการจัดทำแผน (Planning Phase)

3.1 การสนทนากลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน หมอยา ผู้นำพิธีกรรม ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มอาชีพ ผู้รู้ในชุมชนชาวบ้าน นักวิชาการ และนักคติชนวิทยา เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่รวบรวมได้พร้อมรับแนะนำแนวทางที่เป็นประโยชน์ในการรวบรวมข้อมูล

3.2 ศึกษาชนิดของสมุนไพรพื้นบ้านที่พบได้ในพื้นที่ชุมชนตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน นำข้อมูลที่ได้รับมาจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เป็นประโยชน์ต่อไป

4. ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase)

4.1 ประชุมกลุ่มย่อยนักวิจัย ผู้ช่วยวิจัย และนักวิจัยไต่ถาม ชี้แจงบทบาทหน้าที่ในการลงพื้นที่ภาคสนาม

4.2 ลงพื้นที่เก็บตัวอย่างสมุนไพร บันทึกสมุนไพรที่พบในชุมชน และรวบรวมตำรับยาสมุนไพร

4.3 นัดหมายผู้ประสานงานในชุมชน เพื่อจะได้ประสานงานกับผู้ให้ข้อมูล นัดวัน เวลา สถานที่ประชุมปราชญ์ชาวบ้าน หมอยา ผู้นำพิธีกรรม ผู้นำชุมชน ผู้รู้ในชุมชน ชาวบ้าน นักวิชาการ นักคติชนวิทยา โดยการสนทนากลุ่ม เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ก่อนที่จะนำข้อมูลตำรับยาสมุนไพรที่ได้ไปคืนสู่ชุมชนในตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี

4.4 วิเคราะห์และสรุปผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) กล่าวคือผู้วิจัยมุ่งที่จะค้นหาข้อเท็จจริงที่ปรากฏขึ้นตามสภาพแวดล้อมของชุมชนในตำบลคอแลน เกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในการรักษาโรคของคนในชุมชน เพื่อนำตำรับยาที่ได้รับคัดเลือกจากคนในชุมชนมาพัฒนาเป็นต้นแบบนวัตกรรมสมุนไพรพื้นบ้าน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.4.1 จัดเวทีชุมชนเพื่อระดมความคิดเห็นของชาวบ้านในการคัดเลือกสมุนไพรที่จะนำมาพัฒนาเป็นต้นแบบนวัตกรรมสมุนไพรพื้นบ้านในตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี

4.4.2 ร่วมกับชุมชนในการพัฒนาต้นแบบนวัตกรรมสมุนไพร 5 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 ทำการลงพื้นที่เพื่อเก็บยาสมุนไพร ขั้นตอนที่ 2 นำสมุนไพรมาทำความสะอาด หั่น และตากให้แห้ง ขั้นตอนที่ 3 ทำการบดสมุนไพรชนิดผง ขั้นตอนที่ 4 จัดชุดตำรับยาสมุนไพรประเภท ต้ม (หมอยาเจียดปริมาณสมุนไพรแต่ละชนิดไปตามอาการของผู้ป่วย) และขั้นตอนที่ 5 ออกแบบตราสัญลักษณ์

4.4.3 จัดหาอุปกรณ์เพื่อใช้ในการแปรรูปและเก็บรักษาคุณภาพของสมุนไพร

ผลการวิจัย

1. การรวบรวมภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในการรักษาโรคในตำบลคอแลน อำเภอบუნทรวิจิตร จังหวัดอุบลราชธานี

การศึกษาการวิจัยเพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาถึงวิถีชีวิตของชุมชนพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนในจังหวัดอุบลราชธานีเกี่ยวกับการใช้ยาสมุนไพรพื้นบ้านเป็นอันเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างหนึ่ง เนื่องจากห่างไกลจากระบบการแพทย์ที่มีเทคโนโลยีทันสมัย ยาสมุนไพรพื้นบ้านจึงมีความสำคัญต่อปัจจัยการดำรงชีพของผู้อยู่อาศัยตามแนวชายแดนไม่น้อย การศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านสู่นวัตกรรมชุมชนจึงมุ่งเน้นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เพื่อเก็บรวบรวมตำรับยาสมุนไพรที่ใช้ตามแนวชายแดนในตำบลคอแลน อำเภอบუნทรวิจิตร จังหวัดอุบลราชธานี ให้ได้มากที่สุด ซึ่งผู้วิจัยสามารถรวบรวมสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในการรักษาโรคของชุมชนในตำบลคอแลน อำเภอบუნทรวิจิตร จังหวัดอุบลราชธานี โดยจำแนกตำรับยาไปตามอาการหรือโรคแต่ละโรคได้ 40 ตำรับยา แบ่งเป็น 9 ประเภท ดังนี้

(1) ประเภทยาเคี้ยว พบ 1 ตำรับ คือ ตำรับยาแก้ซึ่กะเทอ ชาวบ้านในชุมชนจะใช้รากสอ่งฟ้ามาตำเพื่อขับเสมหะในคอ

(2) ประเภทยาตอง พบ 2 ตำรับ คือ ตำรับยาแก้ปวดขา และตำรับยาบำรุงกำลัง ชาวบ้านในชุมชนจะใช้หัวเหียนสิงมาสับเป็นท่อน ๆ แล้วดองกับน้ำผึ้ง 3-4 ชั่วโมง ทานแก้ปวดขา ส่วนยาบำรุงกำลังจะใช้รากกำลังเสือโคร่ง ปั่นดงขอ ม้ากระทืบโรง รากอีตู๋ ยาหัว ช้างน้ำมาผสมเข้าด้วยกันดองกับเหล้าเป็นระยะเวลา 7 วัน จึงนำมาดื่มกินเพื่อบำรุงกำลัง

(3) ประเภทยาทา พบ 2 ตำรับ คือ ตำรับยาแก้งูสวัด และตำรับยาแก้พิษงู เมื่อชาวบ้านในชุมชนเป็นงูสวัด หมอยาจะนำรากต้นกระต๊อบมาทุบผสมกับเหล้าขาวแล้วนำไปพอกตรงบริเวณผิวหนังที่แสบร้อนหรือในกรณีที่ชาวบ้านถูกงูกัด หลังจากเอาพิษงูออกแล้ว หมอยาพื้นบ้านก็จะใช้ส่วนหัวของดอกกระเจียวปามาตำให้ละเอียดแล้วทาบริเวณที่ถูกงูกัด

(4) ประเภทยานวด พบ 2 ตำรับ คือ ตำรับยาแก้ปวดเมื่อยโดยใช้ไม้ดอกตามจุต และแก้ปวดเมื่อยโดยการจี้ด้วยไฟ การรักษาอาการปวดเมื่อยของคนในชุมชนตำบลคอแลน จะนำไม้มาใช้กดจุดบริเวณที่ปวด โดยผสมน้ำมันนวดจากน้ำมันเลียงผา น้ำมันงา และน้ำมันมดงาม นำไม้จุ่มน้ำมันที่ผสมไว้หรือพันผ้าชุบน้ำมันจุดไฟ ตอกบริเวณที่ปวดเมื่อย

(5) ประเภทยาใช้กับสัตว์ พบ 2 ตำรับ คือ ตำรับยารักษา วัว ควาย และตำรับเปื้อปลา โดยตำรับยาสมุนไพรทั้ง 2 ตำรับนี้ไม่ได้ใช้รักษาอาการเจ็บป่วยของคนในชุมชน หากแต่เป็นการนำเอาสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตคือ เกษตรกรรม และการจับปลาขาย เมื่อเวลา วัว ควายที่เลี้ยงไว้เดินขาหลังลากกระดูกเวลาเดิน ชาวบ้านจะใช้กกกลั่นเจือกัณฑ์มาต้มแล้วประคบเท้าข้างที่เจ็บ หรือเวลาจับปลาชาวบ้านจะนำต้นตะบองเพชรหรือครีอน้ำมาละลายน้ำ เพื่อใช้เปื้อปลา

(6) ประเภทยาตำ พบ 4 ตำรับ คือ ตำรับยาแก้ไข้หวัด ตำรับยาแก้ท้องร่วง ตำรับยาแก้ริดสีดวงทวาร และตำรับยาถ่าย ตำรับยาประเภทตำรับนี้หมอยาพื้นบ้านจะนำส่วนต่าง ๆ ของสมุนไพรมาตำเพื่อปรุงเป็นยา เช่นในเวลาที่ชาวบ้านเป็นริดสีดวงทวาร ก็จะนำเอาเถาสดของเพชรสังฆาตมาตำใส่กล้วยน้ำว้าหรือมะขามเปียกแล้วกิน หรือเวลาที่ชาวบ้านท้องร่วงหรือท้องเสีย หมอยาพื้นบ้านก็จะนำเอาเปลือกต้นบักค้อหรือหมากค้อมาตำใส่ผสมกับน้ำมะนาวหรือขมิ้นคั่ว

(7) ประเภทยาฝน พบ 3 ตำรับ คือ ตำรับยาแก้ผดผื่น ตำรับยาแก้ฝี และตำรับยาแก้แพ้ในเวลาที่หญิงแม่มลูกอ่อนมีอาการปวดหัว มีไข้ คลื่นไส้ วิงเวียน อาเจียน หรือมีอาการไม่สบายตัวบอกไม่ถูก หมอยาพื้นบ้านเรียกว่า มีกรรม ดังนั้นตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้รักษาอาการเหล่านี้ของแม่มลูกอ่อนจึงเรียกว่า ตำรับยาแก้กำหรือแก้กรรม หรือในตำรับยาแก้อาการแพ้ต่าง ๆ หมอยาจะใช้ลำต้นตุ้มกา รากต้นพญา และเถารางจืด นำมาฝนกิน เพื่อบรรเทาอาการ

(8) ประเภทยาเป่า พบ 5 ตำรับ คือ ตำรับยาแก้พิษงู ตำรับยาแก้ฮูกฮือไฮ ตำรับยาแก้คางทูม ตำรับยาแมงป่องกัด ตะขาบกัด และตำรับยาเป่าซัดเลือด อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าการใช้สมุนไพรตำรับยาเป่าทั้ง 5 ตำรับ เวลารักษามีกาการทอประกายประกายประกายด้วย เช่น เวลาชาวบ้านเป็นโรคคางทูม ฮูกฮือไฮ หมอยาจะบริกรรมคาถาพร้อมเคียวปูนมากกว่า “ขยันโต โตเย็นไซ ถิขยันไซย อมสหายเป็นพิษ กูสิเป่าให้มันเย็นจึงแปง ให้กะแดงจึงปูน อมสหาย” แล้วใช้ปูนทาเป็นวงพร้อมเป่าบริเวณที่รักษา หรือเคียวเปลือกต้นกกชี้กาหรือใบพลูให้ละเอียดย่นนำมาปิดบาดแผลใช้น้ำเป่าพร้อมบริกรรมคาถาว่า “โอมตาลีปอก กูจะเป่ามึงออก โอมจะไทยะ” (7 ครั้ง) เมื่อเวลาถูกงูกัดหรือสัตว์มีพิษต่อย

(9) ประเภทยาต้ม พบมากที่สุดมี 19 ตำรับ คือ ตำรับยาแก้ปวดข้อ ตำรับแก้มะเร็งดับอ่อน ตำรับยาแก้ไข้หนาวสั่น ตำรับยาแก้เจ็บท้อง ตำรับยาแก้ตกขาว ตำรับยาแก้ตับแข็ง ตับใหญ่ ตำรับยาแก้เบาหวาน ตำรับยาแก้เบื่อ แก้วเมา ตำรับยาแก้ปวดเมื่อย ตำรับยาแก้แผลเรื้อรัง ตำรับยาแก้ลมลูกหย่อน ตำรับยาแก้โรคกระเพาะ ตำรับยาแก้เลือดเป็นพิษ ตำรับยาแก้วิงเวียน ตำรับยาแก้ไอ ตำรับยาน้ำนม ตำรับยาบำรุงกำลัง ตำรับที่ 1 ตำรับยาบำรุงกำลังตำรับที่ 2 และตำรับยาละลายนิ่ว เช่นในเวลาชาวบ้านปวดข้อ ปวดกระดูก ปวดเข่า หมอยาพื้นบ้านจะนำแก่นต้วม่อน แก่นหนามแท่ง และรากต้นตานา มาต้มรวมกันใช้ดื่มเช้าเย็นเพื่อบรรเทาอาการเจ็บป่วย หรือเวลาที่ชาวบ้านที่เป็นแม่มลูกอ่อนไม่มีน้ำนม จะใช้แก่นต้นนมสาว รากเดือหอม รากน้ำเต้าแล้ง และสามพันรู ต้มดื่มเพื่อเพิ่มน้ำนม

ตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้รักษาโรคในชุมชนตำบลคอแลน ส่วนใหญ่ใช้ในการบรรเทาอาการเจ็บป่วยในชีวิตประจำวัน เช่น แก้ไข้ ปวดเมื่อย บำรุงร่างกาย รักษาบาดแผล ปวดท้อง ท้องเสีย โรคกระเพาะอาหารเป็นพิษ และแมลงสัตว์กัดต่อย เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน และการสำรวจข้อมูลสมุนไพรที่พบในชุมชนตำบลคอแลน ผู้วิจัยพบว่าสมุนไพรที่ได้จากส่วนของพืชและสัตว์ทั้งสิ้น 62 ชนิด

ได้แก่ กกขี้กา กกลั่นเนือก กระเจียวป่า ช้างน้าว โตไม่รู้ล้ม ตดหมา ตะบองเพชร ตุมกาเครือ นมสาว บักค้อ ใบพลู ป่าช้าเหงา ฝาง พยาณา เพชรสังฆาต ม่วยแดง มะเดื่อหอม ย่านางแดง รางจืด ลอดซอน ว่านชักมดลูก ว่านหอม หล้าผ้าขึ้นบ่ที่ หล้าหนดแมว หมักม่อ ออบแอบ และเอียนค่อน เป็นต้น สมุนไพรที่พบโดยมาก หมอยาพื้นบ้านหรือชาวบ้านจะต้องเดินเท้าเป็นระยะทางไกล เพื่อขึ้นไปเก็บสมุนไพรบริเวณเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบุณฑริก-ยอดมน และบางครั้งอาจต้องเดินเท้าขึ้นเขาสูงชันเป็นระยะทางเกือบ 2-3 กิโลเมตรไปไกลถึงภูฝอยลม อาจต้องใช้เวลาเดินประมาณ 2 ชั่วโมง จากจุดจอดรถ สมุนไพรที่พบได้ยาก เช่น ยาหัว ตัวหม่อน และหัวร้อยรู (วรรณทิพย์ ภูมิคำ 2564) ดังตารางตัวอย่างรายชื่อสมุนไพรและสรรพคุณยาที่ใช้รักษาบรรเทาอาการเจ็บป่วยที่พบการใช้ได้บ่อยในชุมชนตำบลคอแลนด้านล่าง

ตารางที่ 1 ตัวอย่างสมุนไพรและสรรพคุณยาที่พบในชุมชนตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี

ชื่อสมุนไพร	ส่วนที่ใช้	วิธีการใช้	บรรเทาอาการ
1. กำลิ่งเสือโคร่ง <i>Strychnos axillaris</i> Colebr.	ราก	ดองใส่เหล้าขาว 7 วัน	ใช้บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย
2. ตัวหม่อน <i>Cratoxylum cochinchinense</i> (Lour.) Blume	แก่น, ใบอ่อน	ต้มดื่ม	ปวดข้อ ปวดกระดูก
3. เถาไฟสง <i>Streptocaulon juventas</i> (Lour.) Merr.	ราก	ต้มดื่ม	แก้ไข้หนาวสั่น
4. เถาเอ็นอ่อน <i>Cryptolepis buechanani</i> Roem. & Schult.	ลำต้น (เถา)	ต้มดื่ม	แก้เคล็ดขัดยอก แก้ปวดท้อง
5. น้ำผึ้ง <i>Apis mellifera</i> L.	น้ำผึ้ง	ใช้เป็นส่วนผสมในตำรับยา	ใช้ผสมในตำรับยาแก้ปวดขา

ตารางที่ 1 ตัวอย่างสมุนไพรและสรรพคุณยาที่พบในชุมชนตำบลคอแลน อำเภอบუნทร จังหวัด
อุบลราชธานี (ต่อ)

ชื่อสมุนไพร	ส่วนที่ใช้	วิธีการใช้	บรรเทาอาการ
6. ประดงข้อหรือดีปลี <i>Piper retrofractum</i> Vahl.	ผล	ดองใส่เหล้าขาว 7 วัน	ใช้บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ
7. ม้ากระทืบโรง <i>Ficus foveolata</i> Wall.	ลำต้น (เถา)	ดองใส่เหล้าขาว 7 วัน	ใช้บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ
8. ส่องฟ้า <i>Clausena harmandiana</i> (Pierre) Pierre ex Guill.	ราก	เอารากมาเคี้ยวกิน	แก้ไข้กะเทอหรือขับเสมหะในลำคอ
9. หนามแท่ง <i>Catunaregam tomentosa</i> (Blume ex DC.) Triveng	แก่น	ต้มดื่ม	ปวดข้อ ปวดกระดูก
10. เอียนค่อน <i>Eurycoma harmandiana</i> Pierre	ราก	ฝนทาผสมน้ำ	แก้ฝีหนอง

2. การพัฒนาต้นแบบนวัตกรรมชุมชนในตำบลคอแลน อำเภอบუნทร จังหวัดอุบลราชธานี ผู้วิจัยได้ระดมความคิดเห็นจากปราชญ์หมอยาพื้นบ้าน และคนในชุมชน เพื่อรวบรวมข้อคิดเห็นในการพัฒนาต้นแบบนวัตกรรมสมุนไพร เพื่อใช้ในการพัฒนาตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านให้มีคุณภาพมากขึ้น โดยทำการวิเคราะห์ตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านทั้ง 40 ตำรับ พบว่ามีจุดแข็งในด้านสรรพคุณของสมุนไพรไทยที่สามารถบรรเทาอาการเจ็บป่วยได้รวดเร็ว มีประสิทธิภาพในการรักษา เช่น ฟ้าทะลายโจร มีสารสำคัญหลักคือ Andrographolide ที่มีฤทธิ์ต้านการอักเสบ ฤทธิ์ลดปวด ฤทธิ์ลดไข้ แก้ไอ และสามารถกระตุ้นภูมิคุ้มกันต้านเชื้อไวรัสหลายชนิด รวมทั้ง COVID-19 ด้วย (รวีภัทร์ อนุธรรมเมธี, 2564) หรือ สะเดาดิน มีสรรพคุณหลักในการแก้ไข้ แก้ปวดศีรษะ เป็นยาเย็นแก้ร้อนในกระหายน้ำ ส่วนจุดอ่อน คือ กระบวนการจัดหาสมุนไพร กล่าวคือ สมุนไพรบางชนิดหาได้เฉพาะในฤดูกาล และส่วนใหญ่จะมาจากป่าต่าง ๆ ทำให้วัตถุดิบเกิดการขาดแคลนไม่เพียงพอต่อการผลิต รวมทั้งการเก็บรักษาสมุนไพรที่ยังไม่ได้ปรุงเป็นยา ตลอดจนขั้นตอนในการผลิตตำรับยาสมุนไพร เนื่องจากชุมชนไม่มีเครื่องมือที่ทันสมัยประกอบกับสถานที่เก็บสมุนไพรมีความชื้นทำให้สมุนไพรสูญเสียคุณภาพ รวมไปถึงการออกแบบตราสัญลักษณ์และบรรจุภัณฑ์ที่ใช้ ซึ่งชุมชนเห็นชอบที่จะพัฒนาต้นแบบนวัตกรรมสมุนไพรพื้นบ้านจำนวน 5 ตำรับ จาก 40 ตำรับยาสมุนไพรที่รวบรวมได้ แบ่งเป็นประเภทยาต้ม 3 ตำรับ ได้แก่ ยาแก้โรคปอด ยาเพิ่มน้ำนม และยาแก้ปวดข้อ ส่วน 2 ตำรับ ที่เหลือเป็นประเภทยาตำ ได้แก่ ยาแก้ไข้ และยาแก้ริดสีดวง ดังนี้

(1) ตำรับยาแก้ไข้ (ประเภทยาตำ)

สรรพคุณ: บรรเทาอาการปวด ลดไข้ แก้ไข้หวัด ไข้ทั่วไป
ส่วนประกอบ: หมากใต้ใบ สะเดาดิน หมากแข้งฝู ฟ้าทะลายโจร
วิธีการใช้: ทานวันละ 2 แคปซูล ก่อนอาหารเช้า-เย็น เป็นเวลา 4 วัน

(2) ตำรับยาแก้โรคปอด (ประเภทยาต้ม)

สรรพคุณ: รักษาโรคเกี่ยวกับปอด วัณโรคปอด ปอดอักเสบ
ส่วนประกอบ: สร้อยไก่ ทองพันชั่ง เตื่อหอม รากเกล็ดกลิ้ง
วิธีการใช้: นำยาไปต้มดื่มเช้า-เย็น ครั้งละ 1 ถ้วย เป็นเวลา 3 วัน

(3) ตำรับยาเพิ่มน้ำนม (ประเภทยาต้ม)

สรรพคุณ: เพิ่มน้ำนมให้กับมารดาหลังคลอด แก้ปัญหาไม่มีน้ำนมหรือน้ำนมหลจ
ส่วนประกอบ: นมสาว นมวัว เตื่อหอม น้ำเต้าแล้ง พญามิฤทธิ์ ลิ้นไม้ สามพันรู
วิธีการใช้: นำยาไปต้มดื่มเพื่อเพิ่มน้ำนมจนยาจิด

(4) ตำรับยาแก้ปวดข้อ(ประเภทยาต้ม)

สรรพคุณ: รักษาอาการข้อมือข้อเท้าเสื่อม ข้ออักเสบ
ส่วนประกอบ: แก่นหนามแท่ง ผักต้วหมอน ต้นตานา
วิธีการใช้: นำยาไปต้มดื่มเช้า-เย็น ครั้งละ 1 ถ้วย เป็นเวลา 3 วัน

(5) ตำรับยาริดสีดวง(ประเภทยาตำ)

สรรพคุณ: แก้โรคริดสีดวง
ส่วนประกอบ: เครือเพชรสังฆาต กล้วยน้ำว่า หรือ ขามเปือก
วิธีการใช้: นำน้ำที่ตำมาดื่มเช้า-เย็น ครั้งละ 1 ถ้วย จนอาการดีขึ้น

ตำรับยาต้นสมุนไพรทั้ง 5 ตำรับ ที่ได้คัดเลือกเป็นต้นแบบนวัตกรรมสมุนไพรพื้นบ้าน เนื่องจากตำรับยาทั้ง 5 ตำรับ ชาวบ้านในชุมชนได้ใช้รักษาเกี่ยวกับอาการของโรคต่าง ๆ เหล่านี้เป็นประจำและสามารถเห็นผลจากการรักษาอาการเจ็บป่วยได้จริง เช่น ผู้หญิงในหมู่บ้านที่เพิ่งคลอดลูกแต่ไม่มีน้ำนมทำการรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบันแต่ก็ยังคงไม่มีน้ำนม จึงทดลองใช้ยาสมุนไพรเพิ่มน้ำนมปรากฏว่ามีน้ำนมในปริมาณมากจนตำรับยาสูตรนี้เป็นที่นิยมในชุมชน

จากนั้นผู้วิจัยร่วมกับชุมชนนำตำรับยาทั้ง 5 ตำรับมาพัฒนาต่อเป็นต้นแบบนวัตกรรมชุมชน โดยทำให้การเก็บรักษาตัวยาสสมุนไพรต่าง ๆ ใช้ได้นานที่สุดเพราะสมุนไพรบางชนิดไม่ได้เกิดตลอดทั้งปี หากแต่เกิดในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ได้แก่ การบดสมุนไพรชนิดผงผลิตภัณฑ์แต่ดั้งเดิมนั้นจะใช้ครกตำทำให้ ผงสมุนไพรที่ได้จึงมีลักษณะหยาบ มีความชื้น ทำให้สมุนไพรไม่ได้คุณภาพและเก็บรักษาไม่ได้นาน ผู้วิจัยจึงได้จัดซื้อเครื่องบดสมุนไพรคุณภาพสูงเพื่อให้คงคุณภาพของสมุนไพรไว้มากที่สุด และออกแบบผลิตภัณฑ์ให้มีความทันสมัยด้วยการบรรจุในแคปซูล เพื่อให้สะดวกในการรับประทานและน่าเชื่อถือ ส่วนตำรับยาสมุนไพรประเภทยาต้มแต่เดิมหมอยาในชุมชนไม่ได้ใส่ไว้ในบรรจุภัณฑ์ จะมีดรวมไว้เป็นกอง ๆ ผู้วิจัยจึงได้ออกแบบบรรจุภัณฑ์และฉลากยา ประกอบด้วย สรรพคุณ ตัวยาสสมุนไพรที่ใช้ และวิธีการใช้ ทำให้สะดวกในการใช้และถูกต้องตามหลักปฏิบัติเพื่อปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ

รูปภาพที่ 1 การเปรียบเทียบการบดสมุนไพรแบบดั้งเดิมกับเครื่องบดคุณภาพสูง
ที่มา: ผู้วิจัย

รูปภาพที่ 2 การเปรียบเทียบสมุนไพรประเภทยาต้มแบบดั้งเดิมที่ได้ปรับปรุงใส่บรรจุภัณฑ์
ที่มา: ผู้วิจัย

อภิปรายผลการวิจัย

การลงพื้นที่เก็บรวบรวมสมุนไพรหลายชนิด ที่ใช้เป็นยาสมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนในตำบลคอแลน ผู้วิจัยพบว่า ส่วนต่าง ๆ ของพืชไม่ว่าจะเป็น แก้ววัลย์ ใบไม้ กิ่งไม้ เปลือกไม้ ดอก ผล ไปจนถึงรากหรือเหง้าที่อยู่ใต้ดิน สามารถนำมาใช้ปรุงยาสมุนไพรได้ แต่ส่วนของพืชที่นำมาใช้ปรุงยาสมุนไพรพื้นบ้านมากที่สุดคือ ราก มีการนำรากมาผสมในตำรับยามากถึง 19 ตำรับ นอกจากส่วนต่าง ๆ ของพืชแล้วยังพบการใช้ส่วนต่าง ๆ ของสัตว์ แต่มีการใช้ในตำรับยาสมุนไพรค่อนข้างน้อย เช่น น้ำมันเลียงผาและน้ำมันมดง่ามในตำรับยาแก้ปวดเมื่อยหรือลมวูในตำรับยาแก้เพิ่มน้ำนม หรือเตี๋ยไก่อในตำรับยาแก้แพ้ เป็นต้น โดยตำรับยาที่มีการนำรากมาผสมในตำรับยาทั้ง 19 ตำรับ ได้แก่

ตำรับยาแก้ไอ: รากปอซี่ไก่	ตำรับยาขาง (ตานขโมย): รากกาเหลื่อมทั้ง 7
ตำรับยาแก้แพ้: รากพญาญา	ตำรับยาถ่ายชี่กะตึก: รากสามสิบ รากชะอม
ตำรับยาน้ำนม: รากมะเดื่อหอม	ตำรับยาบำรุงกำลัง ตำรับที่ 1: รากโด้ไม่รู้ล้ม
ตำรับยาแก้ปวดข้อ: รากตะนา	ตำรับยาแก้ไข้หนาวสั่น: รากโพง รากผักติ้วม่อน
ตำรับยาแก้ปวด: รากต้นกระต๊อบ	ตำรับยากระเพาะ: รากเครือกะตั่ว รากกาเครือ
ตำรับยาแก้ชี่กะเทอ: รากสองฟ้า	ตำรับยาบำรุงกำลัง: รากกำลังเสือโคร่ง รากอีตุ้
ตำรับยาละลายนิ่ว: รากอบอบ	ตำรับยาแก้ตกขาว: รากเครือคางเลื่อย รากยอส้ม
ตำรับยาแก้เบื่อ แก้วมา: รากย่านางแดง	ตำรับยาโรคกะหรี: รากกกคอม รากโกทา รากต้นปึกไก่ดำ
ตำรับแก้มะเร็งตับอ่อน: รากกระจอนเฒ่า	ตำรับยาแก้ตับแข็ง ตับใหญ่: รากสามสิบ รากชุมเห็ดเทศ
ตำรับยาบำรุงกำลังตำรับที่ 2: รากตดหมา	

การรวบรวมภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ในการรักษาโรค ผู้วิจัยพบว่า สมุนไพรที่หมอและชาวบ้านในชุมชนตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี นำมาใช้ส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้จากพืชมากกว่าสัตว์ สมุนไพรจากสัตว์ที่พบในการศึกษานี้ ได้แก่ น้ำผึ้ง แมงกะเบือ เตื่อยไก่ น้ำมันเลียงผา น้ำมันมดง่าม น้ำมันวัว และยังมีกรนำสิ่งของที่พบได้ทั่วไปตามบ้านเรือนมาใช้ผสมในตำรับยาสมุนไพรคือ ปูนแดง และ สารส้ม จากตำรับยาสมุนไพรทั้งสิ้น 40 ตำรับ พบว่า ราก เป็นส่วนของพืชที่นำมาใช้ในตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านมากที่สุด มีการใช้เป็นส่วนผสมในตำรับยาสมุนไพรมากถึง 19 ตำรับ และตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้รักษาโรคในชุมชนตำบลคอแลนส่วนใหญ่ใช้ในการบรรเทาอาการเจ็บป่วยในชีวิตประจำวัน การเรียกชื่อตำรับยาสมุนไพรขึ้นอยู่กับอาการหรือโรคแต่ละโรค เช่น ตำรับยาแก้ไข้กะเทอใช้ในการรักษาอาการมีเสมหะในลำคอ หรือ ตำรับยาถ่ายชี่กะตึก ใช้ถ่ายพยาธิในตัวสัตว์คล่องกับฉันทนิมิตนน์ และจันธิดา อินเทพ (2548) ที่ได้รวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและตำรับยาที่ใช้ในการสร้างเสริมสุขภาพของหมอพื้นบ้านอำเภอน้ำยืน จังหวัดสระแก้ว จากผลการศึกษาพบยาสมุนไพรทั้งหมด 15 ตำรับ ที่หมอได้ใช้ศาสตร์และศิลป์ในการแต่งหรือปรุงยาเพื่อนำมารักษาโรค ทุกตำรับล้วนมีสมุนไพรแตกต่างกันขึ้นอยู่กับอาการหรือโรคแต่ละโรค ซึ่งการตั้งตำรับยาสมุนไพรตามอาการที่เกิดขึ้นจริง และการจำแนกประเภทตำรับยาในบทความนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของกิตติราช พงษ์เฉลี่ย และมานิตย์ ไศกค้อ (2559) ที่ศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาการรักษาโรคตามวิถีวัฒนธรรมของชาวบรูบ้านท่าล้ง และบ้านเวินบึก อำเภอลือชัย จังหวัดอุบลราชธานี งานวิจัยดังกล่าวได้รวบรวมตำรับยาสมุนไพรไว้ 6 ประเภท 18 ตำรับยา ได้แก่ ประเภทยาต้ม ประเภทยาผง ประเภทยาเม็ด ประเภทยาสูบ ประเภทยาพอก และประเภทยาใช้กับสัตว์ โดยการรักษาของชาวบรูจะนำวัสดุอุปกรณ์ที่หาได้ในท้องถิ่นมาใช้ปรุงยา เช่น หินผญา ก็ได้มาจากเทือกเขาผาแต้ม ซึ่งวิธีการรักษาของชุมชนของชาวบรูจะรักษาด้วยยาสมุนไพรควบคู่กับการรักษาด้วยอาคม และการปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายเป็นวิธีการรักษาทั้งร่างกายและจิตใจทำให้ผู้ป่วยมีขวัญกำลังใจที่จะต่อสู้กับโรคภัยที่ตนเองกำลังเผชิญอยู่

ด้านการพัฒนาต้นแบบนวัตกรรมชุมชนในตำบลคอแลน อำเภอบุณฑริก จังหวัดอุบลราชธานี ครั้งนี้ เป็นการรวบรวมตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านเพื่อเป็นผลิตภัณฑ์ต้นแบบที่ใช้ในการรักษาอาการเจ็บป่วยในชีวิตประจำวัน เช่น แก้ไข้ ปวดเมื่อย บำรุงร่างกาย เพิ่มน้ำนม ปวดท้อง ท้องเสีย เป็นต้น สมุนไพรพื้นบ้าน

จึงถือเป็นภูมิปัญญาที่ล้ำค่าของชุมชนควรอนุรักษ์และสืบทอดไปยังลูกหลานต่อไป ภูมิปัญญาเหล่านี้มักได้รับการสืบทอดมาแบบรุ่นต่อรุ่น แต่ด้วยปัจจุบันมีความเจริญมากขึ้น ความสนใจในภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านเริ่มได้รับความสนใจน้อยลงด้วยกระแสของวิทยาการด้านการแพทย์สมัยใหม่ได้พัฒนามากยิ่งขึ้น ทำให้คนส่วนใหญ่นิยมใช้การรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบันมากกว่า ฉะนั้นงานวิจัยนี้จึงเป็นต้นแบบนวัตกรรมชุมชนในการพัฒนาต่อยอดสมุนไพรพื้นบ้านให้เป็นนวัตกรรมที่ทันสมัยและเป็นที่ยอมรับจากคนรุ่นใหม่ เช่น การแปรรูปสมุนไพรเป็นลูกอม หรือเครื่องดื่ม รวมทั้งผลิตภัณฑ์บำรุงผิว เป็นต้น แล้วยังสามารถนำตำรับยาสมุนไพรที่รวบรวมในงานวิจัยนี้ทั้ง 40 ตำรับยา ไปทดลองในห้องปฏิบัติการเพื่อวิเคราะห์หาปริมาณสารสำคัญในสมุนไพรว่า สารสำคัญตัวใดที่มีฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาเพื่อให้มีประสิทธิภาพในการรักษาโรคมามากยิ่งขึ้น

อนึ่ง ผู้วิจัยพบว่า สมุนไพร ที่ใช้ในตำรับยาที่ชุมชนร่วมกันคัดเลือกให้เป็นต้นแบบนวัตกรรมสมุนไพรพื้นบ้าน ได้แก่ ตำรับยาแก้ไอ ตำรับยาโรคปอด ตำรับยาเพิ่มน้ำนม ตำรับยาแก้ปวดข้อ และ ตำรับยาริดสีดวง นั้น ตำรับยาแก้ไอ มีสรรพคุณในการรักษาบรรเทาอาการโรคปัจจุบันที่ร้ายแรงถึงชีวิตอย่างโควิด-19 กล่าวคือ

หมอยาพื้นบ้านได้มีการใช้ ตำรับยาแก้ไอ รักษาบรรเทาอาการผู้ป่วยโควิด-19 ที่เดินทางเข้ามาในชุมชนตำบลคอแลน เพราะชาวบ้านในชุมชนไม่ได้ออกไปไหน ส่วนมากทำการหาเลี้ยงชีพและอาศัยอยู่แต่ในชุมชน โรคโควิด-19 จึงมาจากชาวบ้านที่เดินทางเข้ามาในชุมชนเสียส่วนใหญ่ ผู้ป่วยที่ได้รับการรักษามีอาการเป็นไข้หนาวสั่น ปวดตัว และเหนื่อยเวลาหายใจ รักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบันไม่หาย จึงนำสมุนไพรในตำรับยาแก้ไอ ได้แก่ หมากใต้ใบ สะเดาดิน และ ฟ้าทะลายโจร มาผสมกับ โทงเทงหรือแซงโซ่ ต้มให้ผู้ป่วยดื่มรับประทานปรากฏว่า อาการเจ็บป่วยดีขึ้นอย่างรวดเร็วใน 3 วัน และเมื่อต้มทาน 7-14 วัน ผู้ป่วยหายจากอาการเจ็บป่วย (วรุณทิพย์ ภูมิคำ 2564) อย่างไรก็ตาม ด้วยขณะที่ผู้วิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูลการรักษาโควิด-19 หรือ โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ขาดแคลนยาฟ้าวิราเวียร์กับยาโมลนูพิราเวียร์ และยังคงไม่มีข้อมูลของตำรับยาอื่นที่ใช้ในการรักษาโรคอย่างแน่ชัด ขณะนั้นมีการใช้สมุนไพรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น หอมแดง กระชาย ตะไคร้ ฟ้าทะลาย เป็นต้น มาต้มดื่มเพื่อบรรเทาอาการของโรค แต่ยังคงไม่มีงานวิจัยมารองรับว่า ทำการรักษาโรคโควิด-19 ได้จริง ทำให้ตำรับยาสมุนไพรแก้ไอของตำบลคอแลน เป็นที่น่าสนใจนำไปศึกษาทดลองต่อไป เพื่อหาสารสำคัญที่มีฤทธิ์ในการรักษา และผลของการรักษาต่อโรคโควิด-19 ว่ามีประสิทธิภาพเพียงใด

เป็นที่สังเกตว่า สามพันรู หรือ หัวร้อยรู สมุนไพรสำคัญที่ใช้เป็นส่วนผสมในตำรับยาเพิ่มน้ำมนั้น แม้จะมีประสิทธิภาพในการเพิ่มน้ำนมแก่หญิงหลังคลอดบุตรมาก แต่มีข้อจำกัดเพราะการขยายพันธุ์ทำได้ยากเพื่อให้ได้หัวต้องใช้วิธีเพาะเมล็ดแล้วนำต้นกล้าที่ได้ไปปลูก และส่วนมากจะปลูกไม่สำเร็จต้องไปหาที่ขึ้นเองตามธรรมชาติทำให้เป็นสมุนไพรที่หายากและมีราคาแพง (วรุณทิพย์ ภูมิคำ, 2564) ผู้วิจัยเห็นว่าถ้าชุมชนสามารถเพาะปลูกสมุนไพรที่ใช้เป็นส่วนผสมในตำรับยาได้เอง ไม่เพียงหัวร้อยรูเท่านั้น จะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งและพัฒนาตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านต่าง ๆ สร้างเป็นรายได้สู่ชุมชนตำบลคอแลน

ข้อเสนอแนะ

1. ให้มีการจัดการแปรรูปสมุนไพรพื้นบ้านเป็นสมุนไพรเพื่อสุขภาพ และมีการแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายเพื่อสะท้อนให้บุคคลภายนอกได้เห็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน

2. จัดการส่งเสริมด้านการตลาด โดยการประชาสัมพันธ์สื่อโทรทัศน์และสื่อออนไลน์ อีกทั้งสร้างโอกาสให้กับคนในชุมชนได้พัฒนาเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชน

3. ศึกษาต่อยอดเกี่ยวกับฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของตำรับยาสมุนไพรที่ได้พัฒนาขึ้น เพื่อเป็นข้อมูลส่งเสริมการปรังยาให้ทันสมัยและปลอดภัย

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ วช. ที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้ทำงานวิจัย สนับสนุนทุนวิจัยให้สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขอขอบพระคุณคณะผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานีที่มีส่วนสนับสนุน ส่งเสริม การทำงานวิจัยให้มีความราบรื่น และสามารถตอบโจทย์การพัฒนาท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยได้เป็นอย่างดี ขอขอบพระคุณคณะผู้บริหารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่ให้ความอนุเคราะห์ต่อการไปราชการเพื่อลงพื้นที่ภาคสนามทำงานร่วมกับชุมชน สร้างสรรค์เรียนรู้จากท้องถิ่น ขอขอบคุณกัลยาณมิตรทางวิชาการที่ร่วมให้คำแนะนำปรึกษาที่เป็นประโยชน์ในการวิจัยตลอดจนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งที่ไม่อาจเอ่ยนาม ผู้วิจัยซาบซึ้งและขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

เอกสารอ้างอิง

- กรุณา จันทุม และกัลยารัตน์ กำลังเหลือ. (2017). การรักษาโรคด้วยสมุนไพรและตำรับยาโบราณของ หมอพื้นบ้าน. วารสารการแพทย์และวิทยาศาสตร์สุขภาพ, 24(2),52.
- กิตติราช พงษ์เฉลียว และมานิตย์ โศกค้อ. (2559). ความหลากหลายทางวัฒนธรรมด้านภูมิปัญญาการรักษาโรคของชุมชนชาวบรูบ้านท่าลั้งและบ้านเวินปึก อำเภอลือโขง จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: สำนักบริหารโครงการส่งเสริมการวิจัยในอุดมศึกษา และพัฒนามหาวิทยาลัยวิจัยแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และยงค์ศักดิ์ ตันติปิฎก. (2539). แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย. ในชุดโครงการชุมชนแกนวิชาการสุขภาพชุมชน ลำดับที่ 3. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์
- ณัฐธิดา นิมิตนนท์ และจันธิดา อินเทพ. (2548). การศึกษารวบรวมองค์ความรู้สมุนไพรและยาตำรับที่ใช้ในการสร้างเสริมสุขภาพของหมอพื้นบ้าน อำเภอลือโขง จังหวัดสระแก้ว. กรุงเทพฯ: คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รวีภัทร์ อนรรฆเมธี. (2564). “ฟ้าทะลายโจรกับการรักษา COVID-19.” นิตยสาร Rama, (42),23.
- วรุณทิพย์ ภูมิคำ. (2564, 10 ตุลาคม). หมอยาพื้นบ้าน สัมภาษณ์,